

Пеньковець Василь<https://orcid.org/0000-0002-2798-2302>

Доцент кафедри фізичного виховання та хореографії,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: penkovecv@gmail.com

Максименко Олена<https://orcid.org/0009-0005-1860-6355>

Кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач відділу наукового розвитку міжнародного співробітництва,
КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста»
(Київ, Україна) E-mail: maksimenkoelenavov@gmail.com

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність статті. Проаналізувавши літературні публікації з питань теорії і практики виховання в туризмі, узагальнивши сучасні методологічні та теоретичні підходи до обґрунтування системи принципів і методів виховання, що існують на сьогодні в педагогіці, а також використавши власний досвід, було проведено дослідження закономірностей та особливостей туристського виховання.

Мета роботи дослідити внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, що виявляються в туризмі під час організації та проведення виховного процесу.

Наукова новизна. Удосконалено методіку виховання особистості засобами туристичної діяльності. Завдяки туризму здійснюється соціалізація особистості, формується її соціальний досвід у межах різновекторного аксіологічного простору природної та культурної спадщини, яка освоюється за допомогою освітніх інститутів, сім'ї, засобів масової інформації, екскурсій, подорожей та інших форм туристичної діяльності.

Висновки. Педагогіка туризму досліджує виховання як свідомий і планолюбний процес підготовки особистості до життєтворчості в соціумі, розкриває сутність, закономірності, тенденції та перспективи цієї підготовки, вивчає принципи й правила, що регулюють виховну діяльність.

Вибір відповідних методів туристського виховання залежить від урахування цілей, змісту та особливостей виховних впливів на учасника туристичної діяльності, педагогічної майстерності вихователя, методично оптимального поєднання конкретних обставин і умов перебігу виховного процесу. Його завданням є оволодіння суб'єктами туризму культурними інтенціями, нормами й правилами гідної поведінки, формування загальнолюдських і національних рис, розвиток естетичних почуттів та уяви, подолання стереотипності мислення, що веде туриста до конструктивного перетворення світу.

Туристське виховання сприяє активізації діяльності громадян щодо взаєморозуміння та поваги між народами і суспільствами, забезпечує всебічний розвиток особистості та формування колективістського мислення.

Ключові слова: засоби туризму, туристське виховання, рекреація, аксіологічна функція, катарсис.

Постановка проблеми. Туризм забезпечує особистості можливість зустрічі з природою, культурою, іншими людьми та з самою собою. У цьому процесі формується здатність до само-реалізації, до вироблення морально наповненої та активної життєвої позиції. Туризм сприяє становленню свідомого й відповідального ставлення до життя, створює умови для реалізації біологічного та психологічного потенціалу людини, розвитку її «Я».

Водночас проблема розвитку особистості засобами туризму тривалий час не була предметом належної уваги традиційної педагогічної науки. Недооцінювалися його виховна, освітня й оздоровча функції, а також рекреаційні, адаптаційні та аксіологічні можливості у формуванні особистості та розвитку суб'єктної активності людини. Наслідком цього стало ігнорування активної творчої діяльності як одного з провідних чинників особистісного розвитку. Саме така діяльність розгортається, змінюється з віком, набуває нових якісних характеристик і відіграє важливу роль у процесі особистісного зростання.

Оскільки сучасні суспільні пріоритети зорієнтовані на розвиток особистості як суб'єкта власного життя, особливого значення набувають питання впливу соціальних систем на її формування.

Серед таких систем туризм посідає чільне місце. У цьому контексті актуалізуються ідеї та категорії педагогіки туризму.

Актуальність роботи. Аналіз літературних публікацій із питань теорії та практики виховання засобами туризму, узагальнення сучасних методологічних і теоретичних підходів до обґрунтування системи принципів і методів виховання, що функціонують у сучасній педагогіці, а також урахування власного практичного досвіду зумовили необхідність проведення дослідження закономірностей і специфічних особливостей туристського виховання.

Особливу увагу в роботі приділено виявленню внутрішніх, суттєвих і відносно стійких зв'язків, що проявляються в туризмі під час організації та здійснення виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що протягом багатьох десятиліть прогресивні педагоги прагнули використовувати засоби туристичної діяльності для формування високоморальної та суспільно активної особистості.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики туристської діяльності здійснили В. Квартальнов, А. Рідін, А. Ставровський, В. Федорченко та інші науковці, які значною мірою розкрили зміст, мету, завдання й методику туристської освіти, а також обґрунтували впровадження інноваційних педагогічних технологій [1].

Світова цивілізація, переступивши поріг третього тисячоліття, ставить перед суспільством відповідальні завдання: сформувати молоду людину, спроможну не лише пристосовуватися до умов буття, а й творчо та діяльно впливати на навколишній світ, формувати соціокультурне середовище, створювати умови для становлення особистості, розкриття її потенційних можливостей, вільного спілкування та самовдосконалення [2].

У ХХІ столітті туризм стає вагомим чинником соціокультурної інтеграції, проявом і водночас інструментом зростаючої культурної взаємодії, упорядником культурного розмаїття та способу життя народів, сприяючи зміцненню суспільної єдності [2]. Нині туризм розглядається як «посол миру» (Всесвітня туристська організація), як атрибут миру (В. О. Квартальнов), а також як чинник раціонального розвитку суспільства. Водночас він виступає засобом осмислення й сприйняття культурної спадщини, досягнень минулого та феноменів масової культури.

Посідаючи одне з провідних місць у світовій економіці та міжнародній системі вільного спілкування людей, туризм став вагомим показником збереження й актуалізації всесвітньої культурно-історичної спадщини. Він залишатиметься важливим економічним і соціокультурним чинником доти, доки людство усвідомлюватиме його матеріальну й нематеріальну цінність. Як зазначає Генеральний директор ЮНЕСКО К. Матсура, «неможливо вирішити проблеми збереження пам'яток культури і природи, не порушуючи принципових питань, пов'язаних із розвитком туризму» [3, 9]. Цей вислів влучно підкреслює культурну значущість і гуманістичну цінність туризму, а також наголошує на необхідності пошуку балансу між його економічною, соціальною та культурно-пізнавальною функціями. Особистісне значення туристської освіти й виховання виявляється в індивідуально мотивованому та стимулювальному ставленні особистості до власної освіченості й саморозвитку. Туристська діяльність сприяє формуванню внутрішньої потреби в пізнанні, самовдосконаленні та відповідальному ставленні до навколишнього світу.

Як зазначає академік В. Г. Кремень, «для сучасного суспільства буде характерний тип людини, в особистості якої сформоване активне позитивне ставлення до планети Земля, до Вітчизни, до людства, до праці, до власності, до іншої людини і до самої себе, до сім'ї, до надбань матеріальної і духовної культури» [4, 16].

Результати дослідження. Виховання завжди виходить із реальної ситуації, рівня знань і вихованості особистості, умов життя суспільства та конкретної людини. Водночас його сутність полягає у спрямуванні на майбутнє, на формування того стану, до якого слід прагнути. У цьому педагогічна наука виступає як провідний інструмент у пошуку оптимального співвідношення між реальністю та бажаним станом особистості.

Основною ознакою мети виховання є її об'єктивність, яка визначає спосіб і характер діяльності вихователя та вихованця. Мета виховання та засоби її досягнення формують специфіку виховної системи, відрізняючи одну систему від іншої. Серед найбільш відомих і прийнятних на сучасному етапі можна виділити:

- авторитарну парну виховну систему, що панувала в радянський період і частково збереглася в сучасних виховних практиках;
- системи, орієнтовані на задоволення потреб дитини, зокрема Вальдорфська система та система М. Монтессорі;
- гуманістичну систему К. Роджерса, спрямовану на самоактуалізацію та самореалізацію вихованця;
- педагогічну систему В. О. Сухомлинського [1].

Мета та завдання туристського виховання. Мета виховання полягає у формуванні гармонійно розвинутої та суспільно активної особистості з науковим світоглядом і високим духовним потенціалом, здатної та зацікавленої працювати на благо себе і суспільства.

Основні цілі туристського виховання визначені в міжнародно-правових актах, що регулюють туристичну діяльність, зокрема: Кодексі туриста, Хартії туризму та Глобальному етичному кодексі туризму. Туристське виховання є складовою частиною загального процесу виховання та спрямоване на активізацію громадської діяльності, формування поваги і взаєморозуміння між народами й суспільствами. Воно виконує подвійне завдання: всебічний розвиток туриста та формування колективістського мислення громадян.

Кінцевими результатами туристського виховання є:

- збагачення особистості моральними та етичними цінностями;
- поповнення та закріплення знань із культурології, історії та природничих дисциплін;
- набуття та вдосконалення прикладних умінь і навичок;
- оздоровлення та розвиток адаптивних можливостей організму.

Особливо важливо, щоб турист здійснював свою діяльність у гармонії зі специфікою та традиціями регіонів і країн, які він відвідує, дотримуючись їхніх законів, звичаїв і культурних особливостей.

Закономірності туристського виховання як суспільного процесу відображають ті ж закони та закономірності, що властиві суспільним процесам різного рівня. Вони систематично повторюються, мають стійкий, об'єктивний і суттєвий характер.

Конкретні прояви цих закономірностей у ході туристського виховання визначаються його специфікою та внутрішньою структурою, проявляють стійкі повторювані зв'язки між складовими компонентами виховного процесу й сприяють ефективному виконанню його функцій.

Автори навчального посібника «Педагогіка туризму» виділяють такі закономірності виховання в туризмі: Визначальна роль спілкування у вихованні туриста. Дані психолого-педагогічних досліджень А.М. Алексюка, Ю.К. Чабанського, С.У. Гончаренка, І.Ф. Варламова та М.Д. Ярмаченка свідчать, що особливості розвитку особистості залежать від умов, засобів, способів і форм спілкування. Основна функція спілкування у туристському вихованні полягає в обміні результатами пізнавальної діяльності між індивідуумами. Воно впливає на перцептивні, мнемічні, розумові та атенційні характеристики особистості, а також взаємопов'язане з емоціями, які виконують роль регуляторів людського спілкування. Позитивні емоції підвищують здатність до запам'ятовування та відтворення. Емоційно насичені, багаті на аксіологічні образи туристсько-екскурсійні маршрути формують особистість, розвивають її психічні процеси та поведінку.

1. Цілісність процесу виховання та взаємозалежність його компонентів. Туристське виховання керується виховною метою як предметною реалізацією ідеалу та законами виховання, що забезпечує взаємозв'язок і взаємодію всіх його складових.

2. Залежність результатів виховання від умов і середовища. Ефективність туристського виховання визначається не лише виховною діяльністю, але й реальними умовами. Полікультурне середовище, у якому перебуває турист, оптимізує не лише психічні процеси, а й розвиток особистості та соціальні взаємини [1, 34]. Рівень готовності до сприйняття у різних суб'єктів різний і залежить від їхніх інтересів і потреб, які постійно змінюються залежно від системи знань про навколишній світ і ставлення людини до нього.

Однією з актуальних проблем теорії туристського виховання є класифікація методів виховання. Класифікація передбачає групування методів за певними ознаками та встановлення взаємозв'язків між групами. У процесі розвитку педагогічної науки існували різні підходи до цієї класифікації.

Виділяються такі методи виховання:

- методи формування свідомості особистості, що ґрунтуються на слові педагога;
- методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки, які базуються на практичних діях вихованців;
- методи стимулювання діяльності та поведінки, що включають емоційні аспекти засобів стимулювання;
- методи самовиховання.

Популярною є класифікація С.У. Гончаренка, яка охоплює:

- методи різнобічного впливу на свідомість, почуття та волю учнів, спрямовані на формування їхніх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад);
- методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій);
- методи регулювання, корекції та стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

На основі сучасних педагогічних концепцій, історичного досвіду класифікації методів виховання та специфіки туристської діяльності методи туристського виховання можна систематизувати так:

- методи безпосереднього позитивного виховного впливу (бесіда, лекція, позитивний приклад);
- методи опосередкованого виховного впливу (педагогічна вимога, громадська думка, створення виховних ситуацій);
- методи самовиховання.

Вибір методів виховання у туристській діяльності залежить від конкретних умов подорожі, категорії туристів, емоційної атмосфери та кваліфікації педагога.

З точки зору аксіології туристського виховання, туризм можна визначити як постійний і доступний засіб перенесення особистості до природної та культурної спадщини планети. Людина, яка подорожує та освоює життєвий світ, отримує потужний виховний вплив, що включає не лише усвідомлення власних традицій і звичаїв, а й розвиток взаєморозуміння культур, історій та світоглядів інших народів, формування толерантності та поваги до прав інших.

Філософ і мистецтвознавець А. В. Бакушинський у своїх працях зазначає туризм як одну з ключових моделей естетичного виховання особистості [5]. Найбільш уживаними є п'ять загальних естетичних категорій: прекрасне, високе, трагічне, комічне, низьке, кожна з яких реалізується в туристській діяльності. Прекрасне та високе проявляються під час екскурсій і мандрівок по історико-краєзнавчих комплексах, наприклад «Гуцульщина» та «Бойківщина» в Карпатах, де туристи знайомляться не лише з гірськими краєвидами та унікальними пам'ятками природи, а й із самобутньою поезією та архітектурою. Трагічне можна відчутти під час екстремальних водних сплавів або сходжень на засніжені вершини, де героїзм поєднується з катарсисом.

Комічне виявляється в участі туристів у карнавалах, театралізованих дійствах та народних святкуваннях (наприклад, ярмарка в с. Сорочинці, фестиваль сільських мистецьких колективів у с. Боромля, «Козацькі кінні ігри» на о. Хортиця, фольклорно-театралізоване свято «Запорізьке Купала»), де особистість перевтілюється та бере на себе іронічну або комічну роль.

Найціннішим у туристській діяльності є те, що зазначені естетичні категорії не існують окремо – вони взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну, збагачуючи особистість туриста.

Пріоритетною функцією туризму є рекреаційна, спрямована на відновлення емоційної рівноваги, психічного та фізичного здоров'я людини. Туристичні подорожі й екскурсії занурюють міських мешканців у нове, незвичне для них природнокліматичне середовище, наповнене природними об'єктами (річки, гори, ліси, степи), пам'ятками історії (фортеці, вали тощо), матеріальною етнокультурою (традиційне житло, млини, колиби), сакральною архітектурою (монастирі, церкви, каплиці, старожитні пам'ятні хрести) та духовною етнокультурою (побутові й культові обряди, народні традиції).

Тісний контакт із природою, традиційною етнокультурою, архітектурними та археологічними об'єктами, народними промислами і господарською діяльністю сприяє формуванню у туриста здатності бачити й насолоджуватися красою природи, усвідомлювати себе як частину цілого, що має незрівнянне психологічне значення та духовно возвеличує особистість.

Найхарактернішими результатами такої рекреаційної діяльності є розвиток оптимізму, емоційної урівноваженості, витримки, здатності долати перешкоди, віри у власні сили, а також зниження симптомів підвищеної збудливості та нервової втоми.

Висновки. Педагогіка туризму досліджує виховання як свідомий і планомірний процес підготовки особистості до життєтворчості в соціумі, розкриває його сутність, закономірності, тенденції та перспективи, а також вивчає принципи й правила, що регулюють виховну діяльність. Більшість людей подорожують упродовж життя, і в будь-якому віці туристська діяльність сприяє формуванню духовних і фізичних якостей особистості. Визначальним є те, що подорожі створюють умови для реалізації детермінант, які формують особистість туриста: чинників, що впливають на розумові та духовні сили, основи світогляду, переконання, моральні почуття, риси характеру, інтереси та уподобання. Вибір відповідних методів туристського виховання залежить від цілей, змісту та особливостей виховних впливів на учасника туристичної діяльності, педагогічної майстерності вихователя та методично оптимального поєднання конкретних умов і обставин протікання виховного процесу. Завданням туристського виховання є оволодіння культурними цінностями, нормами і правилами гідної поведінки, формування загальнолюдських і національних рис, розвиток естетичних емоцій та уяви, подолання стереотипності мислення і сприяння конструктивному перетворенню світу. Туризм забезпечує соціалізацію особистості, формує її соціальний досвід у різновекторному аксіологічному просторі через ознайомлення з природною та культурною спадщиною за допомогою освітніх інститутів, сім'ї, засобів масової інформації, екскурсій, подорожей та інших форм туристської діяльності. Туристське виховання вирішує проблему активізації громадянської діяльності щодо взаєморозуміння та поваги між народами й суспільствами, всебічно розвиває туриста та формує його колективістське мислення.

Подальші дослідження планується спрямувати на теоретико-методологічне обґрунтування структурних елементів педагогіки туризму як системи.

References

1. Борівський В.К. Проблеми психолого-педагогічної підготовки вчителя до роботи в сучасній школі. *Рідна школа*. 2002. 3. С. 22-23.
Borivskiy, V.K. (2002). Problemy psikhologo-pedahohichnoi pidhotovky vchytelia do roboty v suchasni shkoli [Problems of psychological and pedagogical preparation of a teacher for work in a modern school]. *Ridna shkola – Native School*, 3, 22-23. [in Ukrainian].

2. Волкова Н.П. Педагогіка. Посібник. Київ: Видавництво «Академія», 618 с.
Volkova, N.P. (2007). Pedagogika. Posibnyk. [Pedagogy]. Kyiv, Ukraine: Vydavnytstvo «Akademii», 618 p. [in Ukrainian].
3. Рутинський М.Й., Зінько Ю. В. Сільський туризм: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 271 с.
Rutynskiy, M.Y., Zinko Yu., V. (2006). Silskyi turizm: [Rural tourism]. navch. posib. Kyiv, Ukraine: Znannia, 271 p. [in Ukrainian].
4. Слободенюк Е.В. Туризм, як чинник гуманізації відносин між народами. Київ, 2003. 21 с.
Slobodeniuk, E.V. (2013). Turizm, yak chynnyk humanizatsii vidnosyn mizh narodamy [Tourism as a factor in humanizing relations between peoples]. Kyiv, Ukraine, 2003, 21 p. [in Ukrainian].
5. Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.І. Цехмістрова Г.С. Педагогіка туризму: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2004, 296 с.
Fedorchenko, V.K., Fomenko, N.A., Skrupnyk, M.I. (2004). Tsekhmistrova H.S. Pedagogika turizmu: navchalnyi posibnyk [Pedagogy of tourism] Kyiv, Ukraine: Vydavnychi dim «Slovo», 296 p. [in Ukrainian].

Penkovets Vasyi

<https://orcid.org/0000-0002-2798-2302>

Associate professor of the Department
of Physikal Education and Choreography,
Т.Н. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: penkovecv@gmail.com

Maksymenko Olena

<https://orcid.org/0009-0005-1860-6355>

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Research Development
and International Cooperation,
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) E-mail: maksimenkoelenavas@gmail.com

THEORY AND METHODS OF PERSONAL DEVELOPMENT THROUGH TOURISM ACTIVITIES

The topicality of the article. Having analyzed scholarly publications on the theory and practice of education in tourism, summarized contemporary methodological and theoretical approaches to substantiating the system of principles and methods of education existing in modern pedagogy, and drawing on the author's own experience, a study of the patterns and specific features of tourism-based education was conducted.

The purpose of the study is to investigate the internal, essential, and relatively stable relationships manifested in tourism during the organization and implementation of the educational process.

Scientific novelty. The methodology of personality education through tourism activities has been improved. Tourism facilitates the socialization of the individual and contributes to the formation of social experience within a multidirectional axiological space of natural and cultural heritage. This heritage is assimilated through educational institutions, family, mass media, excursions, travel, and other forms of tourism activity.

Conclusions. The pedagogy of tourism studies education as a conscious and systematic process of preparing an individual for life-creation in society. It reveals the essence, patterns, trends, and prospects of such preparation and examines the principles and rules that regulate educational activity.

The selection of appropriate methods of tourism-based education depends on consideration of the goals, content, and characteristics of educational influences on the participant in tourism activities, the pedagogical mastery of the educator, and the methodologically optimal combination of specific circumstances and conditions of the educational process. Its objective is to ensure that subjects of tourism acquire cultural intentions, norms, and rules of dignified behavior; develop universal and national traits; cultivate aesthetic feelings and imagination; overcome stereotypical thinking; and move toward the constructive transformation of the world.

Tourism-based education promotes the activation of citizens' engagement in fostering mutual understanding and respect among peoples and societies, ensures comprehensive personal development, and contributes to the formation of collectivist thinking.

Key words: means of tourism, tourist education, recreation, axiological function, catharsis.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2026

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Сергій Приймак**